

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

Poul Kürstein:

Nogle enkeltheder i passionsalteret i Slesvig domkirke

Hans Adolph Brorson som visitator i vestslesvigske sogne

Chr. Stenz:

Det danske sprogs grænse

Olav Christensen:

Reformationsfesten i Haderslev i 1817

Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier

Glimt fra svundne tider

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev
Overlærer Chr. Stenz adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Central 9123

Jordbrugskalk

97% kulsur kalk i varen, som den leveres, ca. 100% passerer 1 mm sigte

Lolland - Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Aktieselskabet

Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Bogtryk

Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri
Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

Støt

vore

annoncører

MAMMEN *specialsåmaskiner*

VILMO *kunstgødningsspredere*

GYRO og EXTI *kværne*

GYRO *kuledækkere*

GYRO *frontlæssere*

GYRO *roeoptygere*

GYRO *centrifugalspredere*

GYRO *kaffemøller*

A-S GYRO . SKIVE

Telefon 1500

Nogle enkeltheder i passionsalteret i Slesvig Domkirke

Fordum i Bordesholm kloster

Af Poul Kürstein

1. Om billeder i kirken og om fodstykkets nadverfremstillinger.

Træder vi ind i en gammel kirke, venter vi at finde billeder, og vi bliver da også sjældent skuffet. Der er billeder af træ og sten og metal. Der er billeder malet med olie på træ eller lærred, og der er kalkmalerierne på væggen, ofte i en sådan fylde, at kirken er een stor billedbog.

Det har været op og ned med billedglæden i kirken. Reformationen er kommet i vanry som billedfjendsk. Det er ganske grundløst, thi vel har dens præsteskab faret hårdt frem mod billeder, der var genstand for hartad hedensk dyrkelse. Men tiden selv var så billedglad som nogen, og vi har billeder i hobetal fra kirkebruddets tid og tiden derpå. Derimod var det 18. århundrede, rationalisme, senbarok og nyklassicisme, ikke blid mod tidligere tiders billeder og var selv tilbageholdende med at skabe nye. Vor tid synes også at være karrig med billeder i kirken, men på intet tidspunkt har man principielt været modstander af billeder. Dog var der tilløb til det i oldkirken. Den store pave Gregor afgjorde sagen med kloge ord til de billedfjendske ivrere: »Betænk dog, at hvad skriften er for de læsekyndige, det er billedet for de ulærde«. Kirken tog hans ord til sig, og fra da af fortalte kirkens altre, mure og lofter frit bibelhistorie for hver mand.

Foruden enkeltbilleder brugte kirken også *billedserien* til sine formål. Ja, kirken har i virkeligheden opfundet tegneserien. Den havde to slags: den jævnt fremadskridende fortælling, hvor billede slutter sig til billede som blade i en bog, undertiden med to »scener« i eet billede, som f. eks. i Slesvig-alterets hellige nadver, hvor Kristus i forgrunden vasker Peters fødder, men han i baggrunden sidder til bords med Johannes og de andre lærlinge. Den anden slags var der mindre handling i. Til gengæld var der mere lærdom. Det var billeder for viderekomne. Den bestod af en række billeder, tilsyneladende uden indbyrdes sammenhæng, men ordnet parvis, så at der til et billede fra Ny Testamente svarede et fra det Gamle Testamente.

Man anså nemlig det Gamle Testamente for et forudskikket spejlbillede af det Ny, og til hvert begreb i det Ny fandt man en parallel i det Gamle.

Denne opfattelse, som i sin yderste konsekvens – og man drog *meget* yderlige konsekvenser i middelalderlig teologi – kan virke *noget* fremmedartet på nutidsmennesker, er ikke uden skriftens autoritet. Den ligger i direkte forlængelse af forjættelserne og profetierne, som jo stadig anerkendes af teologien, og i det Ny Testamente har forfatteren af Hebræerbrevet vist vejen ved stadige jævnførelser af den gamle Pagts skikkelser med den nye tids. Men de middelalderlige teologers store lærdom gjorde dem rasende. Deres ejendommelige form for systematisk teologi kan studeres i Slesvig domkirke flere steder.

På korets arkadebuer ser man 2 gange 5 par kalkmalerier.

På sydsiden:

Det gamle Testamente:

Abraham ofrer Isak
Noah udsender duen
Jakobs flugt
Dronningen af Saba giver Salomon gaver
Den ægyptiske kongedatter finder Moses

Det nye Testamente:

Kristi offerdød på korset
Jesu dåb med duen fra himlen
Flugten til Ægypten
De hellige tre konger ofrer til Jesusbarnet
Jesu fødsel

På nordsiden:

Jakobs drøm om himmelstigen
Gideon kræver lammeskindets tegn
Samson bærer Gazas byport væk
Samson dræber løven
Samson bøjer et træ (formodentlig historien om hans frivillige offerdød, let misforstået)

Kristi himmelfart
Den vantro Thomas kræver sit tegn
Kvinderne ved graven. Englen har væltet stenen væk
Kristus dræber døden ved sin opstandelse
Kristi gravlæggelse

Med en anelse børnelærdom og lidt god vilje kommer forståelsen.

Metoden kaldes læren om »typerne« (»typi«) eller om »skyggerne«.

Den jævnt fremadskridende enfoldige fortælling kan man også finde i den sønderjyske hovedkirke. Den samme maler har nemlig fortalt Peters historie i en række billeder i Triumfbuen. Det kan ikke undre, da kirken er viet til apostelen Peter.

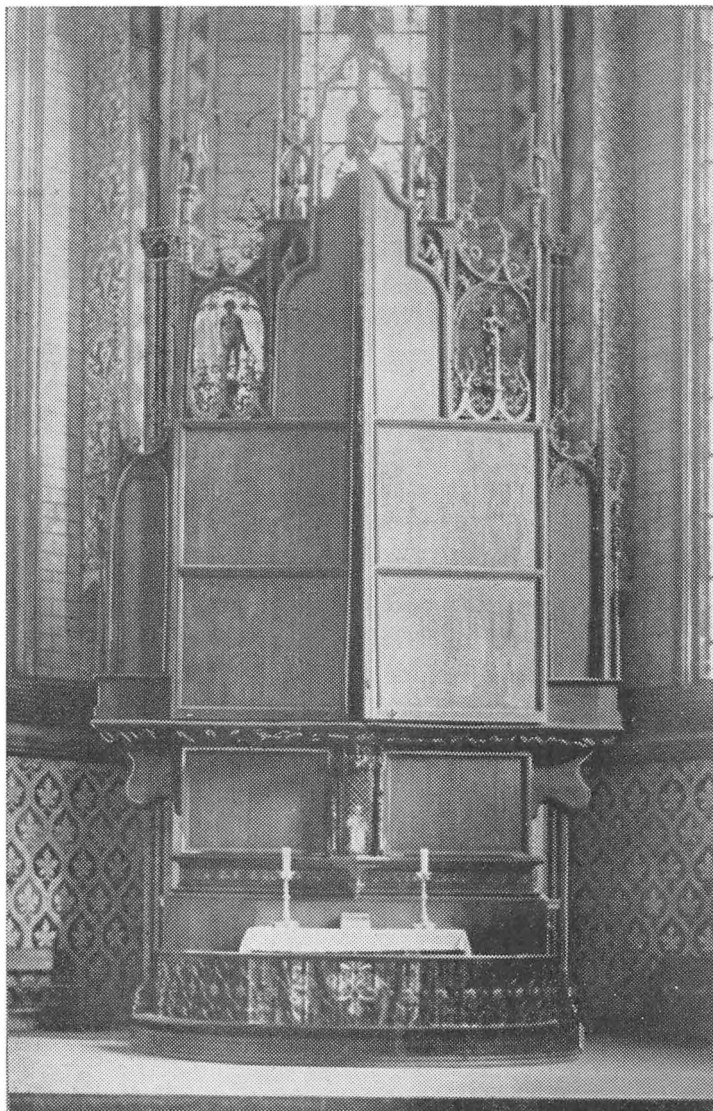
Begge slags billedrækker findes i domkirkens passionsalter. Hovedtemaet er lidelseshistorien, som fortælles ligefremt. Det skal der ikke kommes ind på her. Men i fodstykket, i de fire nederste felter er sammenhængen af en sådan art, at et par forklaringer ikke er helt overflødige.

I feltet yderst til venstre for tilskueren ses på hver sin side af et dækket bord en krigsøverst i fuld pladeudrustning, som den brugtes på Brüggemanns tid, og en rigt og værdigt klædt olding. Det er Abraham, der vender hjem fra krigen mod de fem konger, og Melkizedek, Salems præstekonge, der bringer ham brød og vin. Denne scene (1. Mos. 14, 17–18) opfattedes af middelalderens teologer som forbudet om den hellige nadver, der er fremstillet i feltet ved siden af ind mod midten. Som allerede nævnt er der i dette felt to sideløbende handlinger, selve måltidet og fodtvætningen. Sammenstillingen Melkizedek–Kristus har bibelsk autoritet, idet der er hjemmel for den både i Salme 110,4 og først og fremmest i Hebræerbrevet (5,6; 6,20; 7,1 ff.).

Et lignende sammenhørende billedpar har vi til højre. Yderst er udgangen fra Ægypten fremstillet (2. Mos. 12). Jøderne står med bælte om livet, med sko på fødderne, altså rejseklædte. De spiser påskelammet og det usyrede brød. Tilsvarende er der inderst en fremstilling af den oldkirkelige *agape*, kærlighedsmåltidet, med brødets brydelse.

At nu de gammeltestamentlige scener er anbragt yderst, er ikke tilfældigt, thi i midten mellem nadveren og agapen er der et skrin, som ud mod kirken er lukket ved et gitterværk. Her havde i middelalderen det indviede brød sin plads, altså her i et sakramentsskab i selve alteret, mens det almindelige var at anbringe det i et skab på korets nordvæg, enten i muren eller murfast eller fritstående, ofte i en stor tårnlignende bygning. Nürnberg-farere vil kende typen fra Adam Kraffts sakramenthus i St. Laurentius-kirken. Brüggemann havde gjort et lignende til Vor Frue i Husum.¹⁾ Det forsvandt som pindebrænde under de gode Husumborgeres kødgylder i midten af forrige århundrede, bortset fra en dejlig Maria-figur. Den blev reddet af en samler og skænket kronprins Frederik (7.) og er stadig i kongefamiliens privateje. Også en luthspillende engel blev reddet. Den er nu i Berlin.

Den daglige messes formål er at minde om Kristi forsoningsdød. Nu er det os, der mindes om det, men oprindeligt er det Gudfader, der mindes om, at hans søn har løskøbt os! Det ses deraf let, at der er den nøjeste forbindelse mellem fodstykkets felter indbyrdes og mellem det og sakramentet i skabet og videre til fortællingen oven over i lidelseshistorien. Den har sin afslutning øverst oppe med fremstillingen af Kristus som verdens dommer på den yderste dag.

Alteret var som regelen lukket. Kun Dommedag og Adam og Eva var synlige.

Legendære træk i alteret. 1. Om Maria.

I fremstillingen af lidelseshistorien – Passio Domini nostri Jesu Christi, hvorfor den slags altre kaldes passionsaltre – er evangeliet fulgt nøje. Overensstemmelsen med evangeliet er endda påfaldende, når man betænker, hvor ofte og hvor gerne senmiddelalderen ellers gik svinkeærinder bort fra det egentlige for at fortælle legender. Især var Maria-legender yndede, så at et passionsalter ofte blev et Maria-altre snarere end et alter for Her-

rens død og pine. Det er for eksempel sket på Veit Stoss' berømte alter i Krakow. Der bruges lige så meget plads til at fortælle om Marias liv som om Herrens død, og alteret kan bruge både det, som evangeliet fortæller om Marias historie, og en hel del andre træk fra andre kilder.

Faren for, at det skulle gå Bordesholm-alteret ligeså, var egentlig stor, for kirken i Bordesholm var indviet til Vor Frue. Maria har da også en meget fornem plads på altertavlen som Himlens Dronning. Men hun får på ingen måde lov til at trænge det væsentlige bort. Om dette mådehold skyldes korherrene i Bordesholm, der har bestilt og betalt værket, vides ikke. Ej heller, om det skyldes kunstneren. Det ville ellers passe godt med det mådehold med kunstneriske virkemidler, som er et særkende for hans værk.

I alterets fortælling om påskens hændelser møder vi Maria, hvor hun naturligt hører med i handlingen, under vandringen til Golgatha, ved korsfæstelsen og ved nedtagelsen fra korset. Men frem for alt i det felt, hvor hun sidder med sin døde søn. Om denne »smertens moder« (mater dolorosa) er grupperet kvinder og disciple, som giver sig hen i den fælles sorg. Den udtrykker sig på forskellig vis fra menneske til menneske. Denne evne til at variere en stemning og et udtryk, som er egen for kunstneren, når i Marias kummer hin ædle enfold og stille storhed, der gør denne pietà til den skønneste under vore himmelstrøg.

Men der ud over er hun fremstillet i en stor fri figur øverst i midtstykket mellem korsfæstelsen og Kristus som verdensdommeren, på alterets fornemste plads.

Her er det ikke lidelsens midaldrende moder, men himmeldronningen i sin strålende ungdom. Hun har barnet på sin venstre arm. I højre hånd holder hun dronningespiret. Hun er omgivet af solgisen, som det hedder i skriften: »iklædt solen og med månen under sine fødder«. Sit hår bærer hun udslagent. Det er mere betydningsfuldt end vi umiddelbart aner, for det var jomfruens ret frem for den gifte kone. Kronen, hun bærer, er først og fremmest brudekronen, tegnet på renhed og på hendes enestående udvælgelse. Først i anden række er den dronningekronen, for *den* betydning er en følge af den første.

Som om disse ydre kendetegn ikke var nok, har kunstneren fremstillet hende, som var hun selve den kvindelige ynde. Foruden at vise os gotikens evne til at udtrykke uskyldens lykke og værdighed har mesteren næsten stræbt ud over sin egen tid, for det er lykkedes ham dertil at lægge en gracie, som ellers kun findes i rokokkens kunst, når den er bedst, mere end to hundrede år efter.

Himmeldronningen har, som det lader, den nøjeste forbindelse med de to fritstående figurer, som står på høje søjler til begge sider foran alteret. De danner en komposition over en ligesidet trekant.

»En kvinde iklædt solen med månen
under sine fødder; på sit hoved havde
hun en krone af 12 stjerner«.
(Joh. Åb. 12, 1).

Det er ikke umiddelbart klart, hvem de to figurer forestiller, så man har haft travlt med anekdoter. En af dem fortæller, at Kristiern II og dronning Elisabeth engang besøgte mesteren i hans værksted, og at han da greb lejligheden til at tegne dem og siden skar deres billeder til minde om besøget. Der er dog ikke den ringeste lighed mellem den rigt klædte skæggede mand og Kristiern. Hans udseende er rigtigt godt kendt fra samtidige portrætter.

Blandt kunsthistorikere råder nu den opfattelse, at de to skikkelser skal være kejser Augustus og den tiburtinske Sibylle. Derom fortæller legenden: Da det romerske senat havde tilbudt Cæsar Augustus guddommelig ære, lod han den tiburtinske Sibylle, en spåkvind, komme for at høre hendes råd. Da pegede hun mod himlen og sagde: »Fra det høje kommer kongen, der skal herske«. Og straks så Augustus en jomfru af fager skabning stående på et alter med en dreng på armen og en stemme sagde: »Dette er altret for Guds søn«.²)

Fra teologisk side er kommet en meget vægtig indvending mod denne tolkning.³) De to figurer er altid synlige. Normalt var alterets sidefløje

David.

Sibyllen.

imidlertid lukket, så at man hverken så jomfru Maria eller hele frelses- eller lidelseshistorien. Kun på de store helligdage åbnedes alteret. Til daglig var foruden de to figurer kun *Dommedag*, der rager ud over alterets faste ramme, at se. Figurerne og dommedag må høre sammen, og så må de to personer være kong David og Sibyllen.

Den sidste hørte hjemme i den hedenske forestillingsverden. Lidt efter lidt var hun dog gledet ind i middelalderens forestilling om kristne vidner, og hun sammenstilles netop med kong David. For eksempel i den middelalderlige dommedagshymne, som bl. a. forekommer i Goethes *Faust*:

Dies irae, dies illa
solvat saeculum in favilla
teste David cum Sibylla.

På vort mål: vredens dag, hin dag, vil brænde verden til aske, som David og Sibyllen vidner.

Og det giver en bedre mening og passer bedre med tidens dommedagsrædsel, som gjorde reformationen mulig.

(fortsattes)

1) Horst Appuhn: Sankt Marien in Husum. 1953. – Der står eet – en stor sjældenhed – i St. Johannes kloster i Slesvig.

2) Legenden findes i *Legenda Aurea* (Den gyldne legende) af Jacobus de Voragine og optaget i Christjern Pedersens *Jertegns Postille*, 1515, på dansk sidst i P. D. Steidl: *Legenderoser fra Vor Frues Urtegaard*. 1922.

3) W. W. Meyer: *Die Nebenfiguren am Brüggemannschen Altar in Schleswig*. 1950. (Særtryk af *Schleswiger Nachrichten*). Herfra er billedet af det lukkede alter og de to frie figurer taget.

Hans Adolph Brorson som visitator i vestslesvigske sogne

I anledning af:

H. A. Brorson: Visitatsberetninger og Breve ved L. J. Koch, udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, O. Lohses Forlag, 1960.

Med udsendelsen af Hans Adolph Brorsons visitatsberetninger og breve har den flittige og grundige Brorson-forsker L. J. Koch afsluttet udgivelsen af kildestof til belysning af vor store salmedigter, som uden sammenligning var det 18. århundredes betydeligste tilskud til dansk kulturliv fra Sønderjylland. Bag dette værk står, ligesom ved L. J. Kochs udgivelse af Brorsons »Samlede Skrifter« i årene 1951–56, »Det Danske Sprog- og Litteraturselskab«.

Ribe stift var uhyre udstrakt på Brorsons tid. Det rakte lige fra Amrum til Harbøre, og det har derfor været et byrdefuldt hverv for en mand med et ofte skrøbeligt helbred at skulle færdes ad datidens vestslesvigske og vestjyske veje, men for Brorson var gerningen som visitator andet og mere end blot en embedspligt. Det lå ham på sinde at vække og nære sognenes kristelige liv og arbejde på ungdommens indsigt i den kristelige troslære. Det har været ham kært at konstatere en menigheds »bevægelighed« eller måske endog en »køn opvækkelse«.

Både til belysning af kirkens liv i midten af det 18. århundrede og for

skolens historie i landsognene er hans visitatsberetninger af overordentlig stor værdi, hvad efterstående korte uddrag, sammenstillet efter sogne han har besøgt, vil give lokalhistorisk interesserede et indtryk af.

Gg.

Brorsons visitatsberetninger fra Hviding herred

Arrild

1743 9/12: Sgpr. *Andreas Slange*, 1720–45. Brorsons forgænger har måttet give ham en reprimande for hans hidsighed mod en gudfrygtig familie der i sognet, som han anså for skinhellig, og for hans »larmen« mod sådanne på prædikestolen; men denne gang fandt jeg ham mere stille og moderat, håber også, at det med tiden bliver altid bedre. Menigheden syntes »attent« og ungdommen ulastelig.

1750 21/5: Sgpr. *Christopher Hammersteen*, 1745–59. Forhen meget forfalden til drik, har nu ganske forladt det. Katekiserede skikkeligt, intet at klage over ungdommen.

Højrup

1744 31/7: Sgpr. *Henning Nissen*, 1730–68. En sagtmodig og flittig mand i sit embede. Ungdommen svarede skikkeligt. Menigheden lovede at anskaffe Ny Testamenter og sende deres børn i skole om sommeren, hvilket hidtil ikke havde været brugeligt.

1748 2/12: Sgpr. *Henning Nissen*. Ungdommen svarede skikkeligt.

1758 19/3, palmesøndag: Kapellan *Jens Schierning*, 1752–63, holdt en opbyggelig prædiken. Degn *Friderich Iohansen* holder sommer og vinter skole i Arnum og fik et godt vidnesbyrd for sin lærdom og levned. I Højrup holder *Hans Sellund* skole om vinteren, han viser også flid og retsindighed.

Den største forargelse i denne menighed har i nogle år en karl fra Jylland, *Anders Pedersen*, forårsaget. Han gav sig ud for læge og indbildte alle syge, at de var forheksede og satte derved vidt og bredt splid og forbitrelse mellem naboer og genboere, venner og frænder, og uanset han var ganske dum i åndelige og naturlige ting, fik han stort tilløb allevegne fra, så man må skrækkes ved at se, hvor stærk overtroen er blandt den gemene mand. Han bliver nu undervist af sgpr. i katekismen og holder sig mere stille.

Spandet

1743 7/12: Sgpr. *Christopher Kruse*, 1730–49. Her talte Brorson efter præstens prædiken først og fremmest med »de gamle i stolene«, som var meget agtsomme og begærlige, og de unge, der stod op under katekisationen, måtte da vente til en anden gang.

1748 1/12, 1. adventssøndag: Sgpr. forklarede korteligt det ganske evangelium. Ungdommen svarede skikkeligt nok, og menigheden syntes meget begærlig efter at høre ordet.

1758 12/3: Sgpr. *Andreas Boysen*, 1750–1774, derefter Arrild 1774–90. Fremstillede evangeliet »opvækkeligt«. Degn *Christian Stock* er en retsindig, duelig og flittig skoleholder. Ungdommen svarede skikkeligt, ingen forsømmelse eller forargelse at klage over.

R o a g e r

1744 1/8: Sgpr. *Christian Schmidt*, 1740–67. Forestillede smukt Guds ords ubedragelige sandhed og herlige kraft. Ungdommen svarede skikkeligt. Klage over nogle af menigheden, at de ikke ville sende deres børn i skole hos degnen; er siden ændret.

1750 19/5, 3. pinsedag: Sgpr. syg. Studiosus *Mathias Friis* af Roost holdt en smuk prædiken. Børnene svarede skikkeligt. Ingen klager.

1763 19/5: Sgpr. holdt en skikkelig katekisation. I sognet een skole i Kirkeby; den betjenes af degn *Nis Andersen*. Han har et godt vidnesbyrd af sgpr. både i henseende til lærdom og levned. Ungdommen svarede meget vel. Ingen klager.

H v i d i n g

1745 8/3: Sgpr. *Clemens Fogh*, ca. 1707–52. Prædikede smukt. Over Brorsons tilføjelser til prædikenen »stor bevægelse hos mange«. Ungdommen svarede upåklageligt, men adskillige af de gamle »med megen munterhed«. Der har for 7–8 år siden været nogen opvækkelse hos nogle, af hvilke en pige, som holdes for een af de bedste, for et par år siden er gået til Frørup sogn og derfra videre til Herrnhut.

1758 5/11: Sgpr. *Frederik Christian Hammer*, kapellan 1750, sgpr. 1752–64. Forestillede smukt Guds kærlighed og trofasthed. Degnen er ulastelig, ungdommen svarede vel, menigheden bevægelig.

R e j s b y

1745 10/3: Sgpr. *John Luffe*, kapellan 1734, sgpr. 1749–52. Prædikede helt opbyggeligt. Der er i menigheden en køn opvækkelse. Sgpr. er retsindig og alvorlig i sit embede. Ungdommen svarede »fornøjeligt«, og menigheden var meget agtsom og til dels hjerteligt bevæget. Brorson talte »vidtløftigt« med en mand, som havde været genstridig mod sin sjælesørger. Han lovede med tårer i øjnene sand omvendelse. Sgpr. anså det for Guds førelse, at Brorson netop fik talt med denne mand.

1753 14/10: Sgpr. *Andreas Radoor*, 1753–94. Sgpr. forestillede grundigt og alvorligt den sande og falske kristendoms ulige beskaffenhed og frugt.

I denne menighed har der for mange år siden været en køn opvækkelse og findes derudi endnu ikke få sjæle, som alvorligt tragter efter himmelen. Den nye sgpr. synes også retskaffent at søge menighedens salighed. Ungdommen svarede til fornøjelse. Degnen er en dygtig og flittig skoleholder og eksempelvis i sin vandel.

Brøns

1745 12/3: Sgpr. *Peter Daler*, 1691–1746. Kapellanen *Niels Ewald* prædikede i den over 80 årige sgpr.s sted. Ungdommen svarede meget »munter«, en del af menigheden var »helt bevægelige«. Der på stedet havde jeg og den glæde, at en kvindeperson af samme menighed, som også fra hendes barndom af har været plaget med melankoli, gik fornøjet bort fra mig. 1757 17/7: Sgpr. *Matthias Wind*, 1746–81. Sgpr. forestillede ud fra evangeliet Guds børns salighed i henseende både til troens og levnedets retfærdighed. Ungdommen svarede vel. Degn *Peder Ewald*, som tillige er organist, gør sit embede forsvarligt, skoleholderen ligeledes upåklagelig.

1763 20/5: Sgpr. katekiserede børnene. Degn *Ægidius Peter Holm* forestår hovedskolen i Brøns og har et godt vidnesbyrd. For Astrup og Søndernæs holder *Andreas Johansen*, en habil og flittig mand, skole. Havervad og Vester Åbølling har en skoleholder om vinteren. Ungdommen svarede meget vel. Ingen klager.

Vodder

1743 8/12: Sgpr. *Søren Biørn*, 1730–58. Sgpr. viste ud fra evangeliet, hvad der tjente til troens bestyrkelse og et gudeligt levned forbedring. Ungdommen var upåklagelig, adskillige i menigheden »helt bevægelige«.

1750 20/5: Ungdommen svarede mådeligt. Degnen irettesatte jeg, fordi han undertiden havde været beskænket; han lovede forbedring.

Skærbæk

1745 14/3: Sgpr. *Andreas Fogh*, 1739–59. På gr. af sgpr.s sygdom prædikede kapellan *Michel Stilling*. Børnene svarede vel, menigheden var agtsom. Sgpr. er også retsindig og flittig i sit embede.

1757 2/7: Kapellan *Thøger Jansen* prædikede. Ungdommen svarede kun mådeligt. Sgpr. klagede over, at ungdommen ikke flittigt indfandt sig til skole, skønt degnen studiosus *Winder* er både habil og flittig, ligeledes skoleholderne i Hjemsted og de andre byer. Menigheden lovede forbedring.

1763 22/5, 1. pinsedag: Sgpr. *Hans Rahr*, 1759–79. Sgpr. prædikede. Kapellan *Thøger Jansen* prædikede smukt over aftensangsteksten. Degn *Harmen Diderichsen* forestår hovedskolen ved kirken. I de andre byer lejes om sommeren en skoleholder. Ungdommen svarede kun mådeligt. Lærerne

undskyldte sig med tilhørernes uvillighed i at lade deres børn gå flittigt til skole og til katekisationer. Desårsag alvorlig formaning til lærerne og tilhørerne.

S e e m

1742 26/12: *Nicolai Clausen*, kapellan ved Ribe domkirke og kompastor i Seem 1732–46, prædikede meget opbyggeligt og grundigt. Ungdommens forfremmelse viste frugten af hans utrættelige arbejde, da der i andre måder har været mangel på anstalter til deres undervisning.

V e s t e r V e d s t e d

1742 30/12: Sgpr. *Jens Høhne*, 1738–73. Ungdommen, som han trolig har informeret, svarede meget færdig.

1752 22/5: Ungdommen svarede vel. Sgpr. klagede over to mænd, som søgte at gøre ham fortræd og forringe hans indkomst. Da mændene ikke var til stede, skete derom formaning i almindelighed.

F a r u p

1758 23/4: Sgpr. *Carsten Volquartz*, 1753–70. Den kære mand har siden sin ankomst til menigheden gjort sig stor umage med at få skolen i stand, men har intet kunnet udrette, hvilket han nu som ofte tilforn vemodigt beklagede. Der skete i den henseende især alvorlig og bevægelig formaning til menigheden, hvorpå også de, der før havde sat sig imod, gav mig deres løfte, at de ville bygge det omtvistede skolehus. Degn *Hans Pedersen* er flittig i sit embede, men den ommeldte mangel på skoleholds indretning forårsagede, at ungdommen til dels kun svarede mådeligt.

M a n ø

1745 7/7: Sgpr. *Hans Junghans*. Ungdommen svarede ulasteligt, og menigheden var bevægelig.

(fortsættes)

Det danske sprogs grænse

Af Chr. Stenz

I regelen er betragtninger over den sproglige situation i grænselandet forbeholdt særligt interesserede, som gennem undersøgelsesarbejde har erhvervet sig et vist kendskab til problemet. Det var derfor ret usædvanligt, da i afvigte sommer spørgsmålet blev genstand for en livlig pressedebat, hvor det fra flere sider bl. a. blev påstået, at det tyske fjernsyn betød en fare for den danske sprogrænse.

En sådan påstand er det imidlertid vanskeligt for ikke at sige umuligt at

underbygge. En sprogskifte er en så kompliceret proces, at dets virkninger først lader sig iagttage efter generationer. Og selv om motivet vel var det bedst tænkelige: forsøg på en forbedring og en udvidelse af det danske fjernsyn med henblik på en konkurrence med det tyske, ville man dog have foretrukket argumenter med lidt mere bund i virkeligheden.

I den århundredgamle sprogkamp mellem dansk og tysk har det ofte været bittert at konstatere en stadig formindskelse af det danske sprogområde. Men de tab, vi har lidt, er dog ikke så store, som man ofte er tilbøjelig til at forestille sig. I sammenligning med de folkelige erobringer, det tyske folk i tidens løb har foretaget øst for Elben, og som har fået selvstændige slaviske sprog til helt eller delvis at forsvinde, er de tyske resultater i Sønderjylland kun få og små. Og i sammenligning med de landområder, vi danske har givet afkald på øst for Øresund, er de forsvindende små. Det sydligste Slesvig og Frisland, herunder byer som Rendsborg, Ekernførde og Husum, har temmelig sikkert aldrig været dansktalende, så her kan ikke være tale om noget tab. Godsdistriktet Svans var vel tysktalende allerede for flere hundrede år siden, og for henved 200 år siden begyndte Angels sproglige fortyskning, der var fuldblyndet for 60–70 år siden, det største tab danskheden har lidt.

I Mellemslesvig, som resten af Sydslesvig i denne forbindelse kan kaldes, har det danske sprog holdt sig lige til vore dage. I 1920 regnedes der med en sproggrænse, der som yderpunkter havde Flensborg, Læk og Fjorde, hvorved det danske sprogområde ligesom dannede en tunge ned i Sydslesvig – og ikke nogen helt lille tunge. Først i 1948 døde den sidste dansktalende indbygger i Fjorde sogn ved Husum. Derimod var den store by Flensborg, der altid regnedes for den mest dansksindede af de sønderjyske købstæder, allerede i middelalderen delvis tysktalende, men det forhindrede ikke, at sproggrænsen på to sider gik (og går) tæt uden for byen.

Af det foregående fremgår det, at de tab, danskheden har lidt i sprogkampen, fortrinsvis er forekommet, før sprogkampen blev ført bevidst fra nogen af siderne. De tyske købmænds indflydelse i købstæderne, den holstenske adels ekspansive kraft og dominerende stilling i de fleste af landdistrikterne, de tysk uddannede præsters tyske tale på prædikestolen, efter at reformationen havde fremkaldt den temmelig tilfældige kirkesproggrænse, hvortil senere kom den syske skolegang, alt dette var hårde kendsgerninger med effektive resultater. Men der var næppe på noget tidspunkt tale om en bevidst kultur- og sprogkamp ud fra nationale tyske motiver – så lidt som der fra dansk side forelå en sådan tilskyndelse.

Både danske og tyske har forsøgt at foretage undersøgelser over de to sprogs indbyrdes styrkeforhold, i regelen byggende på skønmæssige vurderinger – og med vidt forskellige resultater. De seneste undersøgelser, en tysk ved Paul Selk fra 1932 og en dansk fra 1946, begge senere suppleret

op, har dog ved at benytte samme arbejdsmetode opnået ret overensstemmende resultater, som kan betegnes som tilnærmelsesvis rigtige. Det fremgår af disse, at mens der i Flensborg amt kun findes nogle landsbyer med dansktalende mindretal, var der i 1932 18 landsbyer i Sydtønder amt, hvor et flertal blandt forældrene talte dansk indbyrdes. Det vil sige, at praktisk talt alle i landsbyerne kunne tale dansk. I 1946 var der 16 overvejende dansktalende landsbyer, og selv om dette tal i dag muligvis er faldet til 14, er der stadig en stor befolkningsdel i amtet, der behersker dansk, da yderligere 20–30 landsbyer har store dansktalende mindretal. For fuldstændigheds skyld må det tilføjes, at flertallet af de dansktalende forældre for længst havde indført tysk talesprog med deres børn, hvorved fremtidsmulighederne tydeligt er aftegnet.

Samtidig er der sket en nyvinding et andet sted, idet dele af det nuværende Bov sogn før 1920 under indflydelse fra det nærliggende Flensborg var godt på vej til at blive plattysktalende. Denne tendens forsvandt efter genforeningen, og i 1960 er det vel kun folk, der er oppe i 50årene, som normalt er i stand til at tale plattysk.

Hidtil har fremstillingen kun beskæftiget sig med det danske *folkesprog*, som tilsyneladende følger sine egne love, uafhængige af nationale tilskyndelser udefra. Ellers ville det blive svært at forklare, at tysksindede bønder med tysk skolegang, tysk militærtjeneste, undertiden med officers- eller underofficersskole, tyske faglige skoler eller lignende holder fast ved deres danske folkesprog. Eller det modsatte: dansksindede bønder med samme danske baggrund som de førnævnte tyske, der kategorisk nægter at svigte deres plattyske modersmål!

Men har det danske kulturarbejde, der satte ind i Sydslesvig efter 1920, og som antog et hidtil uhørt omfang efter 1945, da ikke bidraget til at vende strømmen, så der kunne næres forventninger om en forskydning af sproggrænsen i sydlig retning?

Man kan næppe besvare et sådant spørgsmål udtømmende. En statistisk undersøgelse kan som før antydnet kun give et omtrentligt billede af situationen, men holder man sig til statistikker og sammenligner med de erfaringer, som kendere af det frisiske sprogproblem har indhøstet, tyder alt på, at det danske folkesprog fortsætter sin langsomme, men støtte tilbagegang. Der er eksempler på, at dansksindede sydslesvigere af nationale grunde har skiftet fra tysk til dansk hjemmesprog – eller har undladt at skifte fra dansk til tysk. Men eksemplerne er få, det stiller – hvad flere burde tænke på – næsten overmenneskelige krav til karakter og intelligens at gennemføre et sprogskifte fra tysk til dansk. Og de dansksindede i det dansktalende område i Sydslesvig udgør nu engang kun et mindretal, hvorfor de eventuelle nyvindinger, der kan være tale om, tæller grumme lidt i den store sammenhæng.

Men foruden som folkesprog optræder dansk i Sydslesvig også som *kultursprog* og som *fremmedsprog*. Dette må absolut med, hvis man vil undgå et fortegnet helhedsbillede.

Til »kultursprogsgruppen« må henregnes sydslesvigere, der ikke havde dansk som modersmål, men som med dansk sindelag som udgangspunkt, gennem dansk skolegang og deltagelse i dansk foreningsarbejde har opnået så nær kontakt med dansk sprog og kultur, at dette udgør en del af deres hverdag. Langt fra alle, men dog en del af denne gruppe indfører også dansk hjemmesprog og tæller således i høj grad med på sprogekampens kreditside.

Den tredje gruppe, »fremmedsprogsgruppen«, omfatter mennesker, som vel har fået noget kendskab til det danske, men for hvem indlevelsen i tysk sprog og kultur har vist sig at være det afgørende. Gruppen kan omfatte tidligere danske skoleelever, og den kan tælle både tysk- og dansksindede i sine rækker.

Men for begge grupper gælder det, at den største part er nyvindinger, ikke i den forstand, at de væsentligt kan bidrage til at forskyde sprogrænsen, men således, at de er med til at påvise, hvor stærkt kendskabet til dansk er steget i årene efter 1920 og i særdeleshed efter 1945. Det er med fare for at vove sig ud på gyngende grund at ville fremsætte påstande om bestemte tal i denne forbindelse, men nogle undersøgelser, jeg har foretaget, får mig til at formode, at antallet af dem, der kan tale og forstå dansk i Sydslesvig i dag, ligger på omkring 50.000. For få årtier siden ville man have anset noget sådant for en utænkelighed.

Nu kunne der indvendes, at skulle det at kunne tale og forstå dansk mere eller mindre godt være kriterium for fastsættelse af vor sprogrænse, kunne man med lige så stor ret henvise til det store antal nordslesvigere med kendskab til tysk. Det gælder måske mere end halvdelen af befolkningen, altså forholdsvis betydeligt flere end sydslesvigere med kendskab til dansk. Her har som bekendt andre forhold gjort sig gældende, idet alle over ca. 50 år har besøgt den obligatoriske tyske skole før 1920, og desuden har der efter genforeningen inden for alle skoleformer været givet en udstrakt tyskundervisning – også i danske skoler.

Men det ville som nævnt være meningsløst at forsøge en placering af sprogrænsen på dette grundlag. Lige så lidt kan den øgede interesse for at lære tysk i Nordslesvig – som følge af dels de kommercielle og turistmæssige forbindelser mellem syd og nord og dels mulighederne for at se tysk fjernsyn – øve nogen indflydelse på sprogrænsen.

Der kan sikkert let blive enighed om, at først når sprog og sindelag dækker hinanden, skabes den fulde folkelige harmoni i grænselandet. Nu er harmoni i et grænseland vanskelig at nå til – og det er et spørgsmål, om det i grunden er et ønskværdigt mål. Der vil altid findes sønderjyder med

tilknytning til begge kulturer – tyskerne kalder dem »zweiströmige« – der undertiden er »slesvigere«, før de er tyske eller danske, ligesom der findes mange sønderjyder med afgjorte nationale standpunkter, som har mere eller mindre nær føling med modpartens kultur – og sprog. Dette kan kun bidrage til at styrke den gensidige tolerance. Vi har ganske vist mange eksempler på, at danske sønderjyder gennem en tysk akademisk uddannelse er blevet tysksindede – ligesom det omvendte har været tilfældet efter genforeningen. Men kunne end den obligatoriske tyske skole i Nordslesvig i det lange løb have betydet en national fare, tyder meget dog på, at det aldrig har været kendskabet til tysk sprog og kultur som sådan, der har været den afgørende nationale faktor.

Når man derfor i Nordslesvig ved gennemførelsen af skoleloven af 1958 har besluttet at lade engelsk være det primære fremmedsprog og tysk det sekundære, er det muligvis pædagogisk rigtigt og forsvarligt, men af hensyn til landsdelens beliggenhed, til kommercielle forbindelser sydpå m. m., vil det falde vanskeligt at begrunde beslutningen i de faktiske og praktiske forhold. Skulle der, hvad aldrig officielt er udtalt, ligge motiver af national karakter bag beslutningen, må sådanne afvises. For ingen tør vist påstå, at det nødtørftige kendskab til tysk, som et barn i folkeskolen gennem 3–4 års tyskundervisning kan erhverve sig, vil få nogen som helst indflydelse på vedkommendes nationale indstilling. Tvært imod kunne man forestille sig, når der engang opnås normale forhold på arbejdsmarkedet – og hvem tør forsværge, at sådant kan ske? – at elever fra tyske skoler vil blive favoriserede ved visse stillinger, således at den danske plan for sprogundervisningen indirekte kan bidrage til at støtte den tyske skole.

En kort konklusion af iagttagelser og opfattelser vil lyde som følger:

Det danske folkesprog i Sydslesvig fortsætter – ligesom det nordfrisiske sprog – sin langsomme tilbagegang. Den danske skoles virke og det øvrige kulturarbejde har vel formået at hemme, men ikke at standse denne udvikling. Samtidig har kendskab til dansk sprog og kultur i Sydslesvig antaget et hidtil utænkeligt omfang, mange sydslesvigere er blevet tvesprogede, og det danske sprog har i modsætning til tidligere opnået en agtet position syd for grænsen. I Nordslesvig er de tysktalendes antal formindsket, og kendskabet til tysk sprog og kultur er i den unge generation ikke væsentligt større end i det øvrige Danmark. Sproggrænsen ligger stadig et lille stykke syd for den nuværende statsgrænse, og selv om man kan forudse, at sprog- og sindelagsgrænse engang i fremtiden kan komme til at falde sammen, bekræfter erfaringerne siden 1920, at under lige vilkår, hvor begge parter i kultur- og sprogkampen frit kan pleje deres interesser, vil danskheden formå at hævde sin plads.

Reformationsfesten i Haderslev i 1817

Ved Olav Christensen

I 1817 fejredes landet over 300-året for reformationen. Også i Haderslev blev der den 31. oktober samt 1. og 2. november afholdt sådanne festligheder, som forinden af konservatoratet, amtmand Kai Werner von Ahlefeldt, provst Adolph Heinrich Strodtmann og borgmester Andreas Christoph Lindenhan, blev annonceret i Haderslev-ugebladet *Lyna*¹.

Ugebladets redaktør, sagfører Johann Knudsen, giver en ret udførlig skildring af festen², og da vi i denne får et morsomt kulturbillede fra begyndelsen af 1800-årene, gengives den her i dansk oversættelse så tæt op ad originalteksten som muligt.

Aftenen før festen [30. oktober] blev der saluteret med kanonerne kl. 5^{1/2}, fra kl. 6 til 7 blev der ringet med alle byens kirkeklokker, og derefter blev den festlige salme: »Nu takke alle Gud« blæst i fuldtonende harmoni fra tårnet.

Næppe gryede morgenen, før gudstjenesten i Hospitalskirken blev bebudet ved klokkeringning. Den lille kirke kunne ikke rumme den mængde indbyggere, som i den årle morgenstund ville bringe den Almægtige deres takoffer. Kl. 8^{1/2} tog gudstjenesten i Vor Frue kirke sin begyndelse. Al øvrighed i byen og den største part af amtets havde samlet sig på rådhuset og gik i procession til kirken. Hele det herværende militær havde allerede indfundet sig der, ligesom det i alle tre dage med udmærket religiøs deltagelse har været med i hele jubelfesten. Vort Johanneums³ lærere førte den første dag deres elever til kirken, ligesom børnene fra regne- og distriktskolerne – pigerne alle bekransede og i festdragt, drengene anstændigt pyntede – under ledelse af deres lærere parvis nærmede sig de herrer præster, som stod i den store gang foran den til Luthers ære rejste, smukt pyntede pyramide, hvorpå der var ophængt et talende brystbillede i basrelief af denne troshelt, og ved hvis fod hans samlede værker var opstillede, og bød velkommen til børnene, om hvem Vor Mester og Herre engang sagde: Himmeriget hører dem til. Tiden vil sikkert aldrig nogen sinde udviske denne scene af børnenes minde og endnu mindre fortrænge de vakte fromme følelser af deres hjerte. – Af vor hr. borgmester Lindenhan⁴ var der til denne fest digtet en smuk kantate, som herværende musiklærer hr. Paltzo⁵ lige så smukt havde sat musik til. For at kunne få denne fuldstændigt og smukt opført i vor store, højthvævede, på det smukkeste og mest smagfulde pyntede kirke, havde man til hjælp indkaldt nogle udmærkede musikere fra Slesvig og Flensborg, ligesom hr. Paltzo ikke havde sparet sig nogen møje, men gennem flere ugers daglige øvelser ført disse

musikere og sangere helt ind i denne kirkemusiks ånd for atter at kunne bibringe tilhørerne denne ånd – hvad virkelig lykkedes. Denne by har sikkert, så længe den har bestået, ikke hørt noget så smukt, fuldstændigt og for hjertet tiltalende i musikalsk fremførelse, som i de tre dage den højtidelige fest varede. Kirken var altid stuvende fuld, og uanset, at så meget nyt og fremmed tog fantasien og sindet fangen, herskede der dog en så dyb stilhed og en så festlig alvor, at selve andagten derved blev forhøjet og hjertet draget stærkere opad mod Gud. Efter prædikenen blev Luthers magtfulde salme: »Gud vil vi love« sunget ledsaget af instrumentalmusik og blæst fra tårnet om middagen. Al virksomhed i byen hvilede; alle forretninger var lukkede; der var ingen håndværker, som ikke festligt pyntet sammen med sine benyttede disse dage til at hylde Herren. Den første eftermiddag holdtes en vesperprædiken, som var lige så godt besøgt, og hvor alt var lige så festligt som ved højmessens. Om aftenen blev der spillet fra tårnet.

På den anden festdag fejrede den herværende latinske skole i nærværelse af de herrer konservatorer og en stor del af det herværende publikum såvel som mange lærde fra landet ligeledes i herværende Frue kirke reformationsfesten med smuk musik af Schultzs Athalie⁶ og med hr. Paltzo som dirigent samt med en latinsk tale af vor rektor, hr. Brauneiser⁷, hvori han ligeså grundigt som veltalende og så sandt som tydeligt udviklede årsagerne, »hvorfor fortrinsvis lærde skoler med glæde var med til at fejre reformationsfesten?« – Efter skolefesten samledes flere indbyggere i sakristiet for at oprette et stipendium til minde om Luther, hvortil man allerede forud ved frivillige bidrag havde indsamlet en del, og som man håbede at bringe op på et beløb af 800 rdlr. kurant, hvoraf renterne årligt skulle udbetales som understøttelse til en værdig yngling, som helligede sig den lærde dannelse, men under hensyn til det fag, hvortil han havde besluttet sig⁸. Måske har ingen by i hertugdømmerne fået og udført en smukkere, til højtideligholdels af reformationsfesten mere passende tanke, end vor i hertugdømmet Slesvigs yderste nord liggende by.

Den tredje festdag blev ligesom de to andre udnyttet på den mest højtidelige måde. Før hovedprædikenen blev den skønneste del af Haydn's Skabelse opført af vor hr. Paltzo. Musikere og sangere kappedes med hinanden om at yde noget helt fremragende. – Om aftenen kl. 6¹/₂ blev der i den med 1200 farvede lamper oplyste og på den mest pragtfulde måde udsmykkede kirke holdt offentlig gudstjeneste. Tusinder af mennesker var samlet. Hr. Paltzo gentog sin smukke kantate, og hr. pastor Lautrup⁹ holdt en kort og magtfuld tale, hvori han opmuntrede til at love og prise Ham, som havde gjort os værdige til at være vidner til og deltagere i en fest, som kun gentog sig én gang hvert århundrede, og som ved siden af mindet om Luther var viet højtideligholdelsen af den sejr, hvorved Luther havde

løftet åndsfriheden op over åndstvungen og den rene gudserkendelse efter bibelens ord op over troen på menneskedogmer, på mennesketale, på pavedømmet og på gejstligt uvæsen.

Ja, herrlich ward das grosse Werk vollbracht.
Empfange Gott! der Frommen Huldigungen.
Zum Lichtziel führt uns Deine Lieb' und Macht
Drum tönt Dein Lob von Millionen Zungen.
Zu Deinem Thron steigt hoher Dank empor;
O mög' er Dir, Allheiliger! gefallen.
Einst in der Cherubim erhabnem Chor
Soll unser Lied Dein würdiger erschallen.

Med disse verslinjer slutter Lynas redaktør sin omtale, der er affattet i tidens snørklede og omstændelige stil, men som giver et godt billede af denne store kirkefest.

Konservatoriets tre medlemmer bringer i Lyna¹⁰ en tak til de herrer og damer, som ved deres sang og musik havde bidraget til en vellykket udførelse af den fortræffelige kirkemusik, og som derved ikke alene havde beredt publikum en sand nydelse, men også forherliget den ophøjede fest, men ikke nok hermed, Lynas redaktør understreger i bladets samme nummer¹⁰ yderligere denne tak, og vi får her at vide, at de to damers, Lorenzens og Schumachers¹¹, sang længe vil blive bevaret i taknemmeligt minde.

Paltzo havde desuden averteret¹² med, at den af borgmester Lindenhan forfattede kantate og de øvrige musiktekster kunne købes hos regnemester Tagholm¹³ og desuden til de fastsatte tider ved kirkedørene for en pris af tre skilling lybsk. Denne tryksag er vel desværre næppe bevaret.

NOTER OG HENVISNINGER:

1. Lyna 1817, s. 341–44.
2. Lyna 1817, s. 349–55.
3. Fra slutningen af 1700-årene kaldtes Haderslev lærde skole ofte Johanneum efter stifteren hertug Hans den Ældre.
4. Borgmester Lindenhan var ikke kun lejlighedsdigter; men han har udsendt en række digtsamlinger og et større epos: *Das gerettete Malta*, som har givet ham en plads som én af de ganske få haderslevere i *Allgemeine Deutsche Biographie*.
5. Friedrich Paltzo, født i Markoldendorf 1780, død i Haderslev 1829.
6. Johann Abraham Peter Schulz (1747–1800), tysk komponist, som særlig slog igennem med sin musik til den franske digter Jean Racinis betydeligste værk, tragedien *Athalie*.
7. Christian August Brauneiser, født i Tønning 1777, død i Haderslev 1855, konrektor i Haderslev 1801, rektor 1809–48.
8. Luther-stipendiet eksisterer stadig og uddeles årligt med ca. 120 kr. til en student fra Haderslev Katedralskole. (Haderslev-Samfundets årsskrift 1941, s. 39 f.).
9. Erasmus Lautrup, født i Tyrstrup 1782, død i Haderslev 1857, diakon og hospitalspræst i Haderslev 1808–48.
10. Lyna 1817, s. 357 f og 361 f.
11. Frk. Lorenzen er måske én af amtsforvalter, justitsråd Thomas Lorenzens døtre, medens frk. Schumacher sikkert er en datter af amts- og stadsfysikus Johann Friedrich Schumacher.
12. Lyna 1817, s. 344.
13. Niels Christian Tagholm, distriktsskolelærer i Vor Frue sogn 1804–12, hovedlærer 1813–38, død i Haderslev 1847.

Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier

(fortsat fra side 207)

Det 18. århundredes skønskrift

Historisk kommentar: Med embedsvældets stigende indflydelse og byernes tiltagende købmandsskab i årene efter midten af 1600-tallet blev der brug for mangen en veluddannet »Skriver-Hans«. Ved købstædernes skolevæsen fandtes der gerne en »skrivemester«, og i hertugdømmets førende handelsby Flensborg åbnede den i Lübeck fødte Johann Christoph Öhlers en særlig skriveskole, som han søgte at anbefale ved en lille samling skriftprøver, kaldet »Die offene Schreibschule«.

Den her bragte side af dette skrift viser, hvorledes skrivningen med en dygtigt ført hånd og en vel tilskåret gåsepen kunne gøres til kunst, og ingen vil ved at betragte den være i tvivl om, at man er midt i barokken. Men heller ikke Ulrich Anton Claussen Fehrs alfabetprøve fra 1786, der findes vedlagt hans ansøgning om at blive skrive- og regnelærer i hjembyen Haderslev, er til at kimse ad. Hans kalligrafiske evner er i virkeligheden imponerende, og selv om ikke alle skrivere nåede så vidt i skrivekunsten, har man dog jævnligt lejlighed til at glæde sig over en smuk skriverhånd i dokumenter fra det 18. århundrede.

Transskription:

Ö h l e r s

Denen Hoch-Edlen, Vesten, / u:[nd] Hochweisen Herren, / Herrn Peter Bischoff, und Herrn Jasper Jaspers / Hochverdienten Bürgermeistern der Königl.:[ichen] Dännem.:[ärkischen] Stadt Flensburg. / Hoch-Edle, Veste und Hochweise, Höchstgeehrteste Herren! / Daß es einer Stadt und Gemeine an Schulen ein grosses gelegen wird niemand leugnen, zumahlen ja in diesem schön/Paradies-Garten die Himmlischen Pflantzen dermaßen auffgezogen werden, daß mit der / Zeit wohlerwachsene Bäume daraus werden, worvon man die allerlieblichsten Früchte im Geist.:[lichen] und / Weltl.:[ichen] stande zu gewarten hat: Wo nun diese zunehmen, da bleibet die Kirche rechtschaffen, denn Gott er/hält Sie durch Schulen, und daher ist es kommen, daß in allen wohlbestellten Republicques Schu/len geordnet, und denen Obrigkeitl.:[ichen] Persohnen deren Aufsicht auffgetragen worden. Wann / nun HochEdle, Veste und Hochweise, Sie gleichfals zu Beschützeren und Vorsteheren hiesiger Schulen ge/settinget und verordnet sind, ich auch Dero Löbl.:[ichen] Eyfer und Sorge vor die Auffnahm und Wohlfahrt der/selben mehrmahlen verspühret, so habe bey Eröffnung die-

ser Schreib-Schulen, durch gegenwärtiges Blatt mei/ne schuldige Danckbahrkeit davor ablegen wollen, mit Dienstl.[icher] Bitte solches geneigt auff/zunehmen und jederzeit ihrer Gewogenheit zu würdigen /

Dero gantz gehorsahmen Diener / Joh. Christoph Öhlers mppria /
Flensburg Ao. 1718.

F e h r

Ordentliche Grundleg-[ung] u[nd] Zusammenfügung der Deutschen Current-Cantzeley / und Fraktur-Schrifft nebst ihren Versahlien.

Derefter: forskellige bogstavprøver.

HENVISNINGER:

Johs. Christoph Öhlers: Die offene Schreibschule, blad 5. m i Himmlischen er fordoblet ved hjælp af overliggende vandret streg; Ao. er forkortelser af anno, »i året«; mppria (eller også ofte mp, mpp) betyder manu propria, »med egen hånd«; Fehrs alfabetprøve findes i M. Favrholt: Skrive- og regnemester Ulrich Anton Clausen Fehr i »Haderslev Amts Museum 1960«, hvorfra klichéen velvilligst er udlånt.

AHLMANN

Siden det lille indlæg »Ahlmann – ålmand?« (S. mdrsskr. 1960, s. 225) blev skrevet, er der i Mindeskriftet for Jens Raben, udg. af Historisk Samfund for Als og Sundeved 1960, fremkommet en skildring af slægten Ahlmann ved C. J. Andersen, Broager, tidl. V. Sottrup, hvori Ahlmann-slægtens forskellige grene og deres fælles afstamning er påvist.

Med hensyn til den ret omfangsrige litteratur om Ahlmann-slægten kan der henvises til fortegnelsen i Olav Christensens: Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur, 2. udg. 1959 og oversigten over slægten Ahlmann ved A. Fabritius i Dansk Biografisk Leksikon.

Gg.

ET MISFOSTER

I 1767 havde en bonde, der boede ikke langt fra Haderslev, af borgmester Mathias Mussman i Haderslev købt en ung, drægtig kvie. Da den kælvede, fik den i stedet for en tam kalv, en vild, nemlig en ung rå. Den havde ikke alene et vildt dyrs farve, men også dettes fuldstændige skikkelse, nemlig et spidst hoved, ører, fødder og en kort og spids hale. Når konen ville give den mælk, sprang den hen til væggen og skreg. De, der var nysgerrige efter at få kalven at se, kunne melde sig hos Lunding.

Således lyder en beretning i Haderslev-ugebladet *Nachrichten vom Baltischen Meere* af 29. juni 1767. Den omtalte Lunding er formentlig identisk med den senere Haderslev-rådmand, gæstgiver Nis Bertelsen Lunding.

Olav Christensen

FRA EN SKARPRETTERS VIRKEFELT

Til en købstads embedsmænd hørte i gammel tid skarpretteren, men hans virkefelt kom dog med tiden til at omfatte større områder, eller han kunne udlånes fra den ene by til den anden, efterhånden som embedet blev leddigt og ikke blev besat påny.

Således rettede magistraten i Horsens den 27. februar 1759 henvendelse til Haderslev by om, skarpretteren her måtte være villig til den 26. marts at påtage sig eksekutionen af en over Johann Rudolph Hansen afsagt dødsdom.

Haderslev bys skarpretter var dengang mester Joachim Wagner, der var født i Ribe og i 1740 var kommet til Haderslev fra Fredericia. Han døde i embedet den 11. marts 1783 og blev efterfulgt af sin søn Lorentz Wagner, som var født i Haderslev den 9. august 1752 og døde den 16. juli 1803 som den sidste indehaver af embedet i Haderslev.

Magistraten i Haderslev svarede i et brev af 3. marts Horsens, at skarpretteren ikke alene havde erklæret sig beredt til forskriftsmæssigt af fuldbyrde dødsdommen, hvorfor han sammen med sine medhjælpere ville indfinde sig personligt i Horsens et par dage før den fastsatte termin, men at han også ville medbringe de nødvendige instrumenter som økse og tang, hvorimod han ventede at forefinde pæl og hjul.

Olav Christensen

Kilde: Haderslev rådstuearkiv. Relationsprotokol 1758-60 (cod 47), p. 405f. Om Haderslev bys første skarpretter se S. M. 1951, s. 171-73.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

Eksamensret til Mellemskole-,
Real- og Studentereksamen.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekviperung

**Ta'BUKO
til bords...**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Bredebro . Telefon 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-1

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant Grænsen

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi A/s

VEJLE

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

UGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

SØNDERJYDSK BOGHANDEL

Apotekergade 4

Telefon 2 27 03

Boglade ved Kaja Lange Møller

Antikvariat ved H. C. Møller

HADERSLEV

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/s • VOJENS